

Türklerde Kızıl Börk-Ak Börk Ayrılığı

Ekrem Hayri PEKER

ÖZET: Orhan Gazi döneminde Kızıl Börk (başlık) giyen Türkmen savaşçılar Ak Börk giymeye başlarlar. Hac-i Bektaş-i Veli'nin izni ile Yeni çeri ocağı kurulur. O dönemde Osmanlılarla birlikte Anadolu'da başka Türkmen Beyliklerinde vardır. Aralarında birçok savaşlar olur. Doğu Anadolu'ya Avrupalı coğrafyacılar Türkmen ülkesi adını verirler. Türkmenler Alevî geleneği benimserler. Kuyucu Murat gibi Osmanlı paşaları birçok Türkmen aşiretini imha ederler. Maalesef Şeyhülislam Ebussuud Kızılbaş katli vaciptir fetvası verir. Bazı Türkmen aşiretleri de katliamlardan kurtulmak için mezheplerini değiştirirler ve Kürtçe konuşmaya başlarlar.

Anahtar Kelimeler: Ak Börk, Kızıl Börk, Türkmen,

ABSTRACT : During the reign of Orhan Gazi, Turkmen warriors wearing Kızıl Börk (Red header) (headgear) start wearing Ak Börk (white header) (headgear) . With the permission of the Hac-i Bektash-i Veli, a Yeniçeri military organization is established. At that time, there were other Turkmen dynasties in Anatolia with the Ottomans. There were many wars between themselves. European geographers said that Eastern Anatolia is Turkmen country. A lot of the Turkmen tribe accepted the Alevi tradition. Like the Kuyucu Murat, the Ottoman statesmen destroyed many Turkmen tribes. Unfortunately Sheikhulislam Ebussuud said that Kizilbash may be killed. It was a helal for him. Some Turkmen tribes began speaking in Kurdish and changed their sect on account of get rid of the massacres.

Keywords: Kızıl Börk (Red header) (headgear), Ak Börk (white header) (headgear), Turkmen,

Giriş

Frank ve Normanlar, Haçlı seferleriyle Suriye'ye geldiklerinde Türklerle karşılaşır. Deyim yerindeyse şok geçirirler. Karşılarında savaş tekniklerini bilen, cesur ve şövalye hüviyetinde savaşçılar vardır. İlk tepkileri, “Biz bunlarla akrabayız” olur. Üstelik Normanların geldiği Kuzey ülkelerinde “Kağan” ünvanı kullanılmaktadır. Haçlı seferlerini anlatan kroniklerde bu efsanevi akrabalık belirtilir (Anonim. Histoire anonyme, dela premiere croisade, s.52, 69, 127). Bu karşılaşmanın Türkler üzerinde etkisi benzer olur. Yazar, Guibert de Nogent “Geste de Dieu par les Francs” adlı eserinde (s.125) Türkler, franklarla aynı kökenden geldiklerine inanıyorlar” diye yazar. Bu benzerliği bazı Arap yazarlar da dile getirir.1332-1406 yılları arasında yaşayan İbni Haldun'a göre “Franklar ve Türkler” Yafes soyundandır diye yazar.

Yine anonim Haçlı kroniklerinde Türkler için “Kimse, güç, cesaret ve savaş sanatı açısından onlara erişemez” diyordu (Ortaçağda Türkler, M. Balıvet, s.20). Türk süvarilerin kıyafetleri kullanım kolaylığı açısından kısa sürede diğer halklar tarafından kopya edilir. Sadece kıyafetleri mi? Giydikleri kızıl börklerde. On ikinci. Yüzyılda Türkleri anlatan Ambroise, “L’Estroire de Guerre Sante” adlı eserinde (s.370) “Türkler, olgun meyvelerle kaplı kiraz ağaçları gibi, kırmızı başlık takarlar”. Türklerin kullandığı kızıl börkler, haçlılar arasında moda olur. Kızıl börkler Fransa ve İngiltere de satılmaya başlar. (Ortaçağda Türkler, M. Balıvet, s.21).

Osmanlı devletinin temelini atan Osman Bey, Anadolu Selçuklu Devletinin başında olan ve 1284, (1293-1294) ve son olarak (1301-1303) tarihleri arasında yönetmiş olan III. Alaeddin Keykubad'la arası çok iyiydi. Osman bey'e saldırmak için 17 Temmuz 1302'de Bizans kuvvetleri, Bursa Tekfuru ve Orhaneli (Atranos), Kite, Kestel tekfurlarının yerel Bizans kuvvetleri ile Konstantinopolis'den gemilerle gönderilen ve Yalakova'da buluştular. Osman Bey, III. Alaeddin Keykubad'dan yardım istedi. Gelen kuvvetlerle gücünü birleştiren, Osman Bey, Yalakova'da Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Tarihçi Neşri'ye göre Osman Bey, çocuğu olmayan III. Alaeddin Keykubad'ın varisi olmak istiyordu. Ancak Moğollar, III. Alaeddin Keykubad'ı Tebriz'e sürdüler ve orada vefat etti.

Osman Bey'in vefatından sonra ise büyük oğlu Alaaddin Paşa, beyliği Orhan Bey'e bıraktı. Her ne kadar iktidardan uzaklaştırılsa da Alaaddin Paşa'nın beylik yönetimi üzerinde bir etkisi olduğu görülüyor. Gazalar, fetihler devam ettiği için Anadolu'nun çeşitli yörelerinden, Anadolu beyliklerinden ve bağımsız alplerin komutasında çok sayıda Türkmen bursa ve Yenişehir yöresine gelmekteydi. Osman Bey'in vefatının ardından Akçakoca ve Konuralp gibi savaşçılara komuta eden Alp'lerin ölümü doğal olarak bazı başıboş grupların doğmasına sebep olmuştu. **Alaaddin Paşa**, kardeşi Orhan Bey'e gelerek: “Hanım! Elhamdülillah ki seni padişah gördüm. İmdi, senin askerine bir alamet koyalım ki başka askerde olmasın”, Orhan Gazi: “Kardeş, her ne ki sen dersen ben onu kabul ederim” dedi. O da **“Etraftaki beylerin börkleri kızıldır. Seninki ak olsun”**.

Orhan Gazi askerleri için Bilecik'de Ak börk için kumaş dokutup, börk yapılmaya başlandı. Kısa bir süre sonra **Orhan Gazi'nin savaşçıları ak börk giyme başladılar**. 16. Yüzyılda altı mahalleden oluşan kasabanın bir mahallesinin adı “Börkçülerdi. Daha sonra mahallenin adı börekçilere dönüştü.” Osmanlının kuruluş döneminde Bilecik, önemli bir

dokuma merkeziydi. 16. Yüzyılda yolu buraya düşen Avusturyalı seyyah Dernschwam, burada ipekli dokuma yapıldığını yazar. Beyliğin topraklarının büyümeyi devleşmeyi getirmeye başladı. Anadolu Selçuklu'nun uyguladığı tımar sistemi uygulanıyordu. İbni Batuta'nın belirttiği gibi Orhan Bey, yüzden fazla kalenin sahibiydi. Daha Osman Bey zamanında Pazar kurulan büyük kasabalara kadı atanıyordu.

Alaaddin Bey, daha sonra kardeşinden askerlerini arttırmasını istedi. Bunun için kadılara danışmasını tavsiye etmişti. Edebalı'nın akrabası da olan ve Osman Gazi zamanında beyliğin en önemli kenti olan Bilecik kadılığına getirilen Çandarlı Kara Halil, İznik'in fethi üzerine İznik kadılığına getirilmişti. Daha sonra Bursa kadısı oldu. Orhan Bey zamanında Kadı asker oldu. Daha sonra vezir olan Halil Paşa'ya danışan Orhan Bey, kendisine danıştı. Halil Paşa, "Halktan yaya askeri çıkar" dedi. O vakit adamların çoğu yaya askeri olmak için kadiya rüşvet gönderdi. Bu askerlere ak börk giydirildi. Asker olmak için rüşvet teklif edilmesi, Bizans'la yapılan savaşlarda, halka aman verilmesine rağmen ele geçen yerleşim yerindeki tekfurların şahsi servetlerinin ve doğal olarak ganimetin büyüklüğünü göstermektedir. Gerek Âşık Paşazade ve Osmanlı tarihçiliğinin atası diyebileceğimiz Neşri'nin tarihlerinde Alaaddin Paşa'nın, Orhan Bey'in paşa ol teklifini reddettiği yazılıdır. Bazı tarihçilerin öne sürdüğü gibi Alaaddin Bey, veziri olmamıştır.

Âşık Paşazade, o dönemdeki kıyafet değişikliğini de yazar. Burma tülbent de Orhan zamanında ortaya çıktı. Divana gelecek beğlerin burma tülbenti olmasa ayıplarlar. "Divana geldin, hani burma tülbendin" derlerdi. Beğler, burma tülbent giyerlerdi. Ne zaman sefere gitseler börk giyerlerdi. Börkün altına da şevküle adı verilen, önü kısa, ardı uzun ve içi deri kaplanmış bir takke giyerlerdi. Âşık Paşa. "...Eski zamanda üstâdane taraklar ve hürmetli sakallar olurdu. Padişah hışmettiğinin sakalını kesip eşeğe bindirirdi. Şimdiki zamanda kendilerinin âdeti eşek oldu. Binip yürürler, sakallarını da kendi elleriyle keserler. Bu sakal kırmak âdeti eskiden Firenklerden kalmıştır. Firenklerden de cünüp ışıklar almıştı (Sünni olmayan dervişler) almıştı. Şimdiki zamanda mübah oldu. Kadınlar saçını keser, erkekler sakalını". Daha sonra saray mensuplarının tanınması için sakalsız olmaları âdeti yerleşti.(Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.43,44,45)

Tarihçi Neşri olayı biraz farklı anlatır. Rivayet olur ki, bir gün kardeşi Ali Paşa, Orhan Gazi'ye, "ey kardeş, Allah'a hamdolsun ki, padişah oldun. Günden güne askerin artmaya başladı. Şimdi sen de kendi askerinde bir nişan et ki, başka askerlerden mümtaz olsun, kıyamet gününe kadar anılsın" dedi. Orhan,"sen ne buyurursan ben onu kabul ederim" dedi. Ali Paşa, "**Etrafındaki beylerin börkleri kıızıdır. Senin has kullarının börkleri ak olsun**" dedi. Orhan Gazi, bu sözü kabul ederek, buyurdu: Bilecik'te ak börkler bükdürdü. Adam göndererek, **Amasya'daki Hacı Bektaş-i Horasani'den icazet aldı. Önce kendi giydi, sonra hizmetindekiler giydi.**"

....

Çandarlı Hayrettin Paşa, " Sultanım meğer il'den (beylik topraklarından) yaya yazıp çıkaralım" dedi. Sonra yaya yazılmasına başlanınca, çok kişiler kadiya rüşvetler verdiler, yalvardılar, "beni yaz" dediler. Zira o zaman onlara hayli rağbet vardı. Hünkârın has adamları

olurlar, ak börk giyerek yürürlerdi. Hatta yazma tamam olduktan sonra gelenler dahi yalvararak, "bizi, bari yamak yazın. Sefere bir yıl onlar, bir yıl da biz varalım" dediler. Neşri Tarihi, Hazırlayan: Pr. Dr. Mehmet Ali Köymen, s.76,77) Orhan Bey, yanlarına topladıkları 100-150 kişiyle savaşlara katılan, Baba Sultan rneğinde olduğu gibi bağımsız fetihler yapan Türkmen baba ve dedeleri de kontrolü altına almak ister. Baba Sultan'a dirlik vererek onu yerleşime zorlar. Bursa'nın fethinde pay sahibi olan dervişlerden birisi de dev tahta kılıcıyla menkıbelere konu olan, Buhara'dan gelen Abdal Murat'tır. Uludağ'ın eteklerine çekilir ve münzevi bir hayat sürer. Orhan Bey zamanında yaşayan Karaca Ahmet, Orhan Bey'le Geyve ve Kocaeli Yarımadası'nın fethine katıldı ve Üsküdar'a yerleşir. Bir başka derviş Abdal Musa, Orhan Bey'in fetihlerine katılır. Rumeli'nde kılıç sallar. Kontrole alınmaya karşı çıkar ve Teke bölgesine gider.

Aşıkpaşazade (1400-1484) ve Neşri (?-1520) arasındaki tarih farkı belki bazı eklemelere yol açmış olabilir. Gerek Osman Bey, Gerekse Orhan Bey'in sivil halkı kleleştirmemesi, teslim olanlara dokunmamaları, vergileri azaltmaları sonucu sivil halk yerinde kaldı. Sadece sivil halk değil, Rum sipahiler de bölgeyi terk etmeyip Orhan Bey'in emrine girdiler. Doğu Roma'da Patrik görevini imparator üstlenmişti. Patrik olmayışı kilise hiyerarşisini etkisiz bırakmıştı. Yerli halk hızla Müslüman olmaya başladı ve gazalara katılmaya başladı. İlk kırılma Karesi Beyliği'nin ilhakı ve Süleyman Paşa'nın Gelibolu Yarımadası'na çıkması değiştirdi. Fethedilen bölgeye nüfus ihtiyacı oldu. İlk grlenler, Balıkesir'de yaşayan Arap denilen göçerler oldu. Daha sonra ele geçirilen beyliklerden zoraki gler başladı. **Bölgedeki Trkopollerde süreç içinde Mslmanlaştı.**

Karesi Beyliği ilhak edilir ve yönetimini Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa stlenir. Karesi Beyi'nin komutanları lala şahin paşa, Hacı İl Bey, Evrenos Bey Süleyman Paşa'nın emrine girerler. Trakya'nın fethi sürerken atından düşerek ölür. Rumeli'nin fethi bu u beylerine kalır, yönetimi de. Buradaki beyler tımar dağıtırlar. Evrenos Bey, Dimetoka, Gmlcine ve Serez'i yönetir. Lala şahin Paşa ise Rumeli Beylerbeyi olur. I. Murat'ın padişahlığı sırasında Yancı Bey, Kutlu Bey ve Mihaloğlu da u beyleri arasında görürüz. I.Murat döneminde pencik sistemiyle yeniçeri ordusunun temeli atılmış oldu. Trakya ve Anadolu'da yaşayan gayri-Müslimlere uygulanmadı. Hırvat, Sırp, Boşnak, Arnavut ve Rumlara uygulanan pencik sistemiyle kurulan yeniçeri ocağı güçlendikçe Türk kökenli askerler ikinci plana itildi.

Ocakla ilgili olarak **Åřıkpařazade** şunları yazar: "**Rivayete göre Orhan Gazi, yeniçeri sınıfını kurduktan sonra bunlardan birkaç tanesini yanına alarak, o sıralarda Amasya taraflarında zühd ve takva sahibi meşhur Hacı Bektaşı Veli'nin Suluca Karahyk denen bölgedeki ikametgahına giderek, bütün askerleri için bu muhterem zattan dua talep eylemişti. şeyh de elinin birini bu askerlerden birinin başına koyarak: -Bunların ismi Yeniçeri olsun, Cenab-ı Hakk yüzlerini ak, pazularımı kuvvetli, kılıçlarını keskin, oklarını öldürücü, kendilerini daima galip buyursun. Diye dua etmiştir. Yeniçeriler, bu aziz ve kıymetli kimseyi kendilerinin koruyucusu saymışlar ve bu sebeple adını aldıkları gibi ağalarına "Ağay-ı Bektaşıyan" demişlerdir. Yeniçeri külahları yaya askerlerinin külahları gibiyken, Bektaşı Veli elini başına koymuş olduğu askerin tepesinde cübbesinin kolu arkaya sarktığı için, bu vaziyete hürmeten ve işaret olmak üzere**

külahların arkalarına dikdörtgen şeklinde, eski tabirle olarak bir parça keçe külah ilave olunmuştur.

Rumeli'ne Türkmenlerin gönderilmesine devam edildi. Ele geçirilen Saruhan Beyliği'nde yaşayan Göçer-evler Serez'e sürülürler. Yıldırım Beyazıt döneminde Rumeli'ne menteşe, Saruhanlı ve Aydınoglu'na bağlı Türkmenler ve Karamanlılar gönderilmeye başlandı. Çelebi Mehmet, Yozgat'ta rastladığı Kara Tatarları sürer. Onlar da Tatar Pazarı'nı kurdular. Rumeli'de akıncı beyleri incinmesin diye şehzade sancağı kurulmadı. Edirne, yazlık başkentten öteye geçmez. Fetret devrinde Emir Süleyman'ın Edirne'ye yerleşmesi, uç beylerini rahatsız eder. Beylerin saf değiştirmesi sonucu emir Süleyman hem tahtını, hem canını kaybeder. Yerine geçen Emir Musa, Rumeli'de fetihlere girişir. Yetmez İstanbul'u kuşatır. Uç beyleri, Rumeli'de kalıcı olacak bu padişahın rahatsız olurlar. Çelebi Mehmet'le temasa geçerler. Sonunda Musa Çelebi hayatını kaybeder.

Rumeli Türkmenleri merkeze soğuk kalırlar. Şeyh Bedrettin burada destek bulur. Ankara Savaşı'nda Kardeşi Musa Çelebiyle beraber babaları Yıldırım Beyazıt'ı terk etmeyen, saray tarihçilerinin düzmece dedikleri Şehzade Mustafa burada destek bulur. İki asır sonra, gerçek bir düzmece ortaya çıkar, Kanuni'nin boğdurduğu Şehzade Mustafa olduğunu iddia eder. O da destek bulur. Yeniçeri sayısı arttıkça, Enderun'dan yetişenler devlet kademelerinde yükseldikçe Türkmenler iktidardan, muhafaza ettiklerden uzaklaştırılır.

Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra yaşanan fetret devrinden sonra handan eski gücüne kavuşmuş, Ege beylikleri ve sonrasında Karamanoğulları Beyliği ve ona destek veren Türkmenler kitleler halinde Rumeli'ye sürüldüler. Bölgeye sürülen Türkmenler arasında Anadolu'dan farklı olarak Bektaşilik, Melamilik gibi tarikatlar yaygınlaştı.

Fatih, devleti imparatorluğa dönüştürdü. Fatih'in tahta geçişi çok olaylı olmuştur. Amasya'daki abisi ve oğlu boğulmuştur. Babası II. Murat, türbesine ölen oğlu Alaattin'den başkasının gömülmemesini vasiyet eder. Şehzade'nin ve oğlunun boğularak öldürülmesi, dönemin tarihçiler tarafından sessizce geçştirilir.

II. Murat'ın iki defa tahtı bırakması, tekrar getirilmesi devlet yönetimindeki partilerin çatışmasını gösterir. Yeniçeriler sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın arkasındadır. Sonuçta babasının ölümüyle tahta çıkan II. Mehmet, kurtuluşunun İstanbul'u fethetmek olduğunu biliyordu. İstanbul'un fethi, devletin kurulmasında etki olmuş ve yönetimde söz sahibi olan Türk aristokrasisinin tasfiyesini sağladı. II. Mehmet, babasının ölümünden hemen sonra üvey annesi olan İsfendiyar beyinin kızını kölelikten gelen bir paşa'yla evlendirerek bu konuda ilk adımı atmıştır. Kısa sürede devlete sadece sultana tabi olan kapıkulları hâkim oldu.

İstanbul'un fethi II. Mehmet'in konumunu sağlamlaştırmış ve isminin önüne fatih sıfatının yanı sıra, Roma Kayzeri sıfatını eklemiştir. Fatih, gerçekten de Roma imparatoru gibi davranmıştır. Getirttiği resamlara resmini yaptırmış, ayrıca üzerinde resmi olan madalyonlar bastırmıştı. Devrin önde gelen ulemaları fetihden sonra tebrik için ziyarete gelirler. **İbni Kemal, ulemadan birisinin "Fethin Allah dostlarının dualarıyla gerçekleştiğini söylediğinde, Fatih'in İstanbul'u ben Kendü kılıcımla alıp dururın, kimesnenüzden himmet ve inayet olmamıştır" diyerek susturduğunu anlatır. Fatih, Akşemsettin'i**

Göynük'e, Molla Gürani'yi ise Bursa'ya gönderdi. Vakıf topraklarının artışı, devlet gelirlerinin düşmesini önlemek isteyen Fatih, vakıf topraklarına el koydu. Bu ise ulemayı II. Beyazıt'ı desteklemeye itti. II. Beyazıt'a karşı mücadele eden Cem Sultan'a Anadolu Türkmenleri destek vermiştir. II. Beyazıt döneminde ulemanın gücü artmaya başladı.

Fırat'ın ötesine o dönemde Türkmen ili deniyordu. Fatih Sultan Mehmet'in Türkmen devleti olan Akkoyunlularla savaşa giden rekabeti Osmanlılarla Türkmenler arasında bir soğukluk yarattı. **Doğal olarak Akkoyunlu askerleri geleneksel Türk başlığı olan kızıl börüyü giyiyorlardı. Akbörü ve kızıl börü arasında savaş başlamıştı.** Tarihçi Hakan Erdem, Türkmen ili ile ilgili olarak 6 ve 13 Ağustos'ta Karar gazetesinde yazdığı yazıda ilginç bilgiler verir. "Akkoyunlu Devleti dağıldıktan yüzlerce yıl sonra bile Osmanlı kaynaklarında Fırat'ın doğusundaki bir ülkeye Türkmenlikle ilgili adlar verilmekteydi. En erken kroniklerden başlayarak Osmanlı kaynaklarında Osmanlının kendisi için Türkmen adı hiç kullanılmıyor. Bu bilgi parçasını, aynı Osmanlı kaynaklarının Osmanlı için Türk kelimesini hiç çekincesiz kullanabildiği ve Oğuzları ata olarak gösterdiği yolundaki verilerle birleştirdiğimizde mesele daha ilginç bir hâle geliyor. Merhum hocamız Halil İncik ile tam da bu konuda yaptığımız kapsamlı bir sohbetten kısaca bahsetmek isterim: Erken Osmanlı tarihinin ve kaynaklarının meseleleri derken konu Osmanlının kimliğine geldi. Ben, bu, kendilerine hiç Türkmen demedikleri hususunu açtım. Kaynakların üzerinden gittik. Durdu, biraz düşündü ve "Yok, Osmanlılar kendilerine Türkmen demez" diyerek bu kullanımın biz modern tarihçilere ait olduğunu teyit etti... Türkmen, tabii ki ilk Müslüman olan Oğuzlara ve bir ölçüde de Karluklara, Farslar ve Araplar tarafından verilen bir ad. İslâm'dan önceki Türk kaynaklarında mesela Köktürk ve Uygur yazıtlarında bu isim geçmez.

Burada dikkat etmek gereken bir nokta da şudur; Osmanlı kaynaklarında Türkmen adının Osmanlı için kullanılmaması Osmanlıların gerçekten de Türkmen asıllı olmadıklarını gerekli olarak gösteren bir kanıt değildir. Osmanlı kaynakları Osmanlılar için Türkmen adını kullanmamakla kalmıyor, Türkmen'i tutarlı olarak Dulkadirli, Karakoyunlu ve Akkoyunlu siyasî teşekküllerindeki insanlar için kullanıyor hatta bu ülkelere **Türkmenili** ve **Türkmen diyârı** gibi adlar veriyor. Başka bir deyişle, Türkmenliğin bir kısmı bugünkü Türkiye sınırları içinde olmak üzere belirli bir coğrafyası da var. Türkmen diyârı ile Rum (Anadolu) arasındaki sınır, Dulkadir hariç, kabaca Fırat nehrine tekabül ediyor ki bu, tarihçilerin gayet iyi bildiği, Türk dilli göçebeler açısından bakıldığında kaynaklardan gözlemlenebilen ve Türkmen-Yörük adlarına yansıyan bir sınırdır.

En önemli Osmanlı tarihçilerinden Kemal Paşazâde'ye göre ise Türkmen ülkesi ya Dulkadiroğlu Beyliğidir veya Akkoyunlu arazisinin belli bir bölümüdür. Mesela, Fatih Sultan Mehmed'in Mengli Giray'ı Deşt-i Kıpçak'ta, Dulkadirli Alâü'd-Devle Bey'i ise "**Türkmân ikliminde**", kendi dedelerinin topraklarında sultan ettiğini söylüyor. Ama birincisi bunun kıymetini bilirken ikincisi "**Türkmân diyarında**" asi olmuş. Memluklar ile olan gerginlik sırasında Alâü'd-Devle ve diğer Dulkadir beyleri Amasya'da bulunan Şehzade Bayezit'e sığınmışlar. Alâü'd-Devle'nin kendi ülkesine geri dönmesini ise tarihçimiz itaatsizlik olarak değerlendirip şöyle diyor: "Bir müddetten sonra Alâü'd-Devle Beğ, serkeşlik edip başın aldı çıktı gitti, vardı, **Rum serhaddinde Türkmân sınırı üzerinde kendi boyu ile ârâm etdi.**"

Bu ifadelerden yola çıkarak Rum ile Türkmen ülkesi arasında bir sınır olduğunu kolayca söyleyebiliriz. Nitekim bu sınır Kemal Paşazâde'nin başka sayfalarında, ama bu kez Akkoyunlu ülkesi için de karşımıza çıkıyor. Fatih'in Kastamonu'yu elinden aldığı ve karşılığında Rumeli'nde sancak verdiği İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey, bu teklifi kabul etmez ve Bolu üzerinden kaçıp Karamanoğlu İbrahim Bey'e sığınır. İbrahim Bey tarafından iyi karşılanırsa da Karaman ülkesi "**diyâr-ı Rum'un civarı**" olduğu için, orada da durmaz. Sonrasını alıntıluyayım: "Hânümân acısı ve baş korkusuyla canına od düşüp **iklim-i Azerbaycan**'a azm etti; mezkûr İbrahim Beğ yol harçlığı verip yoldaş koşup emn ü âmânla **serhadd-i Türkmân**'a ilettili. Kızıl Ahmed (...) **Türkmân-ili**'ne düşüp halâs buldu..."

Burada çok daha net görülüyor, Rumili'ni biliyoruz ama yarısı Azerbaycan'da yarısı bugünkü Türkiye sınırları içinde **Türkmenili** diye bir ülke mi varmış? Kaynağımıza göre öyle. Başka bir seferinde de beyliğinin İshak Paşa tarafından işgale başlandığını gören Karamanoğlu (Pir Ahmed Bey) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmak durumunda kalır: "Pir Ahmed Bey (...) terk-i diyâr edip **Türkmân-ili**'ne kaçtı; çıktı vardı **Azerbaycan**'da karar etti, âsitân-ı Hasan Han'da hizmet ihtiyar etti (Hasan Han'ın eşliğinde hizmet etmeyi seçti). Bu siyasî gerginliğin sonunda Otlukbeli Savaşı'na kadar gittiğini belirtelim ama ondan önce, çok daha batıda Eflatun Pınarı yakınlarında Osmanlı ve Akkoyunlu-Karaman kuvvetlerinin ciddi bir çatışması var. Secili yazmaya ve çeşitli söz sanatları yapmaya meraklı olan İbn-i Kemal'e göre, Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa, kendisine yardım eden Davut Paşa ve "Anadolu diyârının dilîrleri" ile birlikte, "Akkoyunlu çerisini allak bullak edip, nâgihân tipiye uğramış koyun sürüsü gibi dereye ve tepeye" dağıtmış. "Ol diyârda bî-tîr ü kemân bir **Türk** oğlanı, on **Türkmân**'ı zebun eyledi" diyor.

Akkoyunlular ile arada "**il illiği**" yani barış olduğu zamanlarda da Osmanlı kendine Türkmen demiyordu. Daha da önemlisi, Akkoyunlu devleti dağıldıktan yüzlerce yıl sonra bile Osmanlı kaynaklarında Fırat'ın doğusundaki bir ülkeye Türkmenlikle ilgili adlar veriliyordu. Ahmed Vefik Paşa, ünlü *Lehçe-i Osmani*'sinde (2. Baskı, 1306- 1888/1889), "**Türkmenlik**" kelimesini "Erzincan ve Erzurum ve Tebriz tarafları ve Gürgân (Cürcan, *Hyrkania*, Mazenderan'ın doğusunda) kıtası" olarak açıklamaktaydı. Osmanlı Encümen-i Dâniş'i üyesi meşhur İngiliz lügatçi James Redhouse da 1890'da "**Turkmanistan**" ve "**Turkmanlik**" kelimelerini, "Türkmenlerin ülkesi, Media ve Ermenistan dolaylarındaki vahşi bölgeler" (ifadeleriyle karşılıyor. İşte, batı kaynaklarındaki "**Turcomania**" da budur. 1500'li yıllardan itibaren Avrupa orijinli Anadolu veya Batı Asya haritalarına bakılırsa, Fırat'ın doğusunda bir ülkeye "**Turcomania**" adının verildiği görülür. Bölge için bu veya benzer isimlerin Akkoyunluların ortadan kalkmasından çok sonraları, ta 19.Yüzyıla kadar kullanıldığını gösteren bazı verilere sahip olduğumuz gibi münhasıran Akkoyunlu kimliğinin de bölgede bir şekilde yaşadığını gösteren bazı bilgilere sahibiz.

Mark Sykes'ın, 1907'deki Anadolu seyahati sırasında Eğin'in (Kemaliye) biraz kuzeyinde "Avrik" adlı bir köyde "Akkoyunlular" ile karşılaşmasında hayret edecek pek bir şey yok. "Moğolları" andıran simalarıyla köylüler Sykes'ın dikkatini çekmiş. Ama daha önce insanların "ırkını" sorguladığı durumlarda aldığı; "Müslüman", "Sunni", "Osmanlı" gibi kendisini öfkeliendirerek yüzgeri eden cevaplardan dolayı bir türlü kıyışıp soramıyormuş.

Köylülerle ufak bir atıcılık yarışmasından sonra Osmanlı olup olmadıklarını sormuş ve kendini şaşırtan bir cevap almış: “Hayır, biz Uzun Hasan’ın Akkoyunlu Türkleriyiz”.

Hondius'tan

Jodocus Hondius'un, 1606'da Amsterdam'da yayımlanan Mercator-Hondius Atlası'ndaki “*Turcici Imperii Imago*” adlı haritası en çok bilinen Osmanlı İmparatorluğu haritalarındandır. Bu haritada ise Fırat'ın Doğusunda bir *Turcomania* var. Bugünkü Batum'a rastlıyormuş gibi duran bir *Bai Burt*(Bayburt) bölgesinin doğusunda, Osmanlı sınırı dışındaki *Giorgia* (Gürcistan) diye bir ülkenin güneybatı altında ve yine Osmanlı sınırı dışında duran *Armenia* (Ermenistan, Ermeniyeye) diye bir ülkenin kuzeybatı üstünde. Osmanlı sınırının içindeki *Popul. Curdi* (Kürt halkı) bu *Turcomania*'nın güneybatısında kalıyor. Onun da güneyinde ise *Aliduli* (Alâü'd-Devle'den, Dulkadirli) ülkesi var. *Diarbech*(Diyarbakir) ise Aliduli'nin tam doğusunda duruyor!

Keulen'den

Bir zamanlar, sadece Osmanlı İmparatorluğu haritalarında değil, genel dünya haritalarında da Anadolu'nun doğusundan başlayan bir *Turcomania* vardı. Bu duruma da bir örnek vereyim: Amsterdam'lı haritacı Gerard van Keulen'in 1728 dolaylarında yaptığı dünya haritasına bakarsak, orada da bir *Turcomania* görürüz. Fırat'ın batısındaki Anadolu'yu "*Natolia olim Turcia*" (Anadolu, şimdi Türkiye) olarak niteleyen bu haritada Fırat'ın doğusu ayrı bir renge boyanmış. Asya kıtasının parçaları (*Asia pars*) olarak gösterilen topraklarda bulunan bu yer *Asia Minor Asiatica* (Asya Küçük Asyası) gibisinden tuhafça bir ad taşıyor. Bölgenin kuzeyinde İran'a da taşacak şekilde bir "*Turcomania*" yazısı var. Bunun güneyinde "*Armenia*" ve onun da altında ise "*Diarbeck*" bulunuyor ki her ikisi de bugünün Irak'ı olabilecek kadar güneye konmuş.

18. Yüzyılda kalayım ve *The Gazetteer's or New-man's Interpreter* adlı coğrafya sözlüğüne bakarak *Turcomania*'nın peşine düşeyim. Laurence Echard tarafından hazırlanan ve defalarca baskısı yapılan bu sözlük cep boy olduğuna bakılırsa bilgili 18.Yüzyıl centilmeninin daima yanında bulundurması için tasarlanmıştı. "*Turcomania*" maddesine gittiğimde Özetle şöyle diyor: Asya'da büyük bir ülke. Küçük ve Büyük diye ikiye ayrılır. Büyük olanı bugün *Turcomania* ve *Churdistan* (Kürdistan) olarak adlandırılır. Kuzeyde *Moscifi* (!) dağları ile *Colchis*, *İberia* ve genel olarak Gürcistan denen *Albania*'dan ayrılır. Güneyde Toros ve *Niphates* dağları ile Asur ülkesi veya Mezopotamya'dan ayrılır ki buraya bugün Diyarbakir denir. Batı tarafından Fırat Nehri ile Küçük Asya veya Anadolu'dan ayrılır. Doğuda Hazar Dağları (!) ile sınırlanır. "*Turcomania*"nın şehirleri Erzurum, *Lars* (Kars), *Vanshildir* (Van ve Çıldır?), Tiflis, Revan, Derbent vesairedir. Bunların bazıları İran krallığına, ama çok daha büyük kısmı Türklere aittir fakat bugün *Aladult* (Alâü'd-Devle) veya *Pegian* olarak adlandırılan Küçük Ermenistan tamamen Türklerin idaresindedir."

Azerbaycan, Erdebil'de Akkoyunluların mirası üzerine yeni bir devlet oluşmaya başlamıştı. Safevi tarikatı devletleşmeye başlamıştı. Bu dönemde İstanbul'a gelen İdris Bitlisi, bu tehdide karşı İstanbul'daki ulema ve yöneticilerin dikkatini çekiyordu. II. Beyazıt, Amasya Sancağı'nı yönetirken işrete düşkün diye bir dervişin saldırısına uğrar. Saldırıdan yaralı kurtulan Beyazıt, bunu ilahi bir uyarı görür ve kendini dine verir. "Sofu" ünvanıyla anılmaya başlar. Şah İsmail, kısa bir sürede Akkoyunlu topraklarına, Irak'a sahip oldu. Anadolu Türkmenlerini kendi bayrağı altına çağırmaya başladı. Türkmenler için deyim yerindeyse bir tür "Mesih" oldu. Türkmenler'in gözü Akkoyunluların tahtına oturan Şah İsmail'e döner. 1500 yazında Erzincan'da Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Zülkadir, Avşar, Kaçar ve Varsak Türkmen aşiretleri'nden oluşan 7.000 Kızılbaş İsmail'in davetine icabet etmiştir.

Şah İsmail, Özbekleri bozguna uğratarak Horasan'ı ele geçirdi. Memlukululara Osmanlılara karşı birleşmeyi önermiş fakat Osmanlılardan sonra sıranın kendilerine geleceğini bilen Memlukulular bu teklif reddedilmiştir. II. Beyazıt ise, Portekizlilerle denizde savaşan Mısır'a Kemal Reis ile birlikte büyük miktarda top, stratejik harp malzemesi ve bahriye levazımını gönderdi. Memlukulular Safevilerden, Osmanlılardan daha çok

çekiniyorlardı. Mısır'da büyük bir Arap çoğunluk azınlıktaki Türkler ve Çerkesler tarafından yönetiliyordu.

Şah İsmail'in Dulkadir seferi

Safevi Şah'ı İsmail 1507 yılında hem Osmanlı'nın hem de Memluklar'ın göstereceği tepkiyi görmek amacıyla Dulkadiroğulları Beyliği'nin üzerine yürüdü. Görünüşteki sebep, Dulkadir Beyi Alaüddevle Bey'in Şah'a kızını vermek istememesiydi. Şah İsmail Osmanlı topraklarından geçerek Kayseri üzerinden Dulkadir topraklarına girdi. Savaşta yenilen Alaüddevle Bozkurt Bey kaçtı. Şah İsmail, Alaüddevle Bey'in bir oğlu ile iki torununu ele geçirerek öldürttü. Maraş'a ve Elbistan'a giren Şah İsmail, Dulkadir Hanedanı'nın mezarlarını yıktırdı. Sonradan da Osmanlı Devleti'ne bir mektup yazıp topraklarını çiğnediğinden dolayı da özür diledi. Senelerden beri Dulkadiroğulları Beyliği'nin kendilerine bağlı olduğunu iddiasıyla birbirleriyle savaşan Memluklular ve Osmanlılar saldırıyı cevapsız bıraktılar. Bu da Şah İsmail'in Anadolu'daki etkisini artırdı.

Trabzon sancak beyi Şehzade Selim, anne tarafından Dulkadir Beyi Alaüddevle Bozkurt Bey ile akrabaydı. Şehzade Selim ve Şehzade Korkut Alaüddevle Bozkurt Bey'in kızı olan aynı anneden dünyaya gelmişti. Bir dayısına ve iki dayıoğluna yapılan bu harekete karşı Şehzade Selim Azerbaycan'a kadar Safevi topraklarına girerek Safevi Hanedanı'na mensup bazı kişileri esir alıp Trabzon'a getirerek dayısına yapılan intikamını aldı. Babası II. Beyazıt, hiçbir şey yapmamış iken Şehzade Selim'in bu hareketi gözlerin ona çevrilmesine neden oldu. Bu arada II. Beyazıt Şah İsmail'in herhangi bir seferine karşı Orta Anadolu'ya asker yığdı. Bu nedenle Şah İsmail Anadolu'nun içlerine girmekten çekinmiştir. Sayısı 115.000'i bulan bu orduyla savaşmayı göze alamayan Şah, II. Beyazıt "Şanlı büyük babam" diye hitap ettiği bir mektup yazarak 1508 yıllarının ilk aylarında Diyarbakır'a çekildi.

Sonrasında Şehzade Selim'in isyanları ve üç yıl sonra Mayıs 1512'de Osmanlı tahtına oturmasıyla yeni bir dönem başladı. Şah İsmail ve Sultan Selim arasında beklenen savaş başladı. Savaş öncesinde Erdebil'e yakın gözüken Türkmen aşiretleri etkisiz hale getirildi. Kimi kaynaklar 40 bin kişinin öldürüldüğünden bahsederler. Bu sayı o dönemin nüfusu göz önüne alındığında Bursa'nın nüfusu kadardı. Üstelik öldürülenler yetişkindir. İki şahın orduları Çaldıran'da karşılaşır. Savaşın kaderini Osmanlı ordusundaki toplar belirler. Osmanlı topçusunun ateşi Şah İsmail'in Türkmen süvarilerini dağıtır. Savaşın önce Sultan Selim, Kızılbaşlar için iki fetva alır. Önce Şeyhülislam Hamza, 1512'de Kızılbaşlarla ilgili fetvasını, 1514'de Şeyhülislam İbni Kemal'in aldırın Savaşı'yla ilgili olarak fetvası takip eder.

1514'te Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlı padişahı I. Selim'e yenilen Şah İsmail, öldüğü 1524 yılına kadar Osmanlılarla savaşmadı. Ancak, o zamana kadar Anadolu'daki Aleviliğe yakın duran Şah İsmail, Şiiliğe yöneldi ve Akkoyunlu bakiyelerine ve Sünni inanca yakın Türkmenlere katliam yaptı. Bu dönemde Şah İsmail'e karşı bir cephe oluşturmak isteyen İdris Bitlisi'yi anmadan geçmemek gerekir. İdris Bitlisi, 1452-1457 yılları arasında Rey'in Sulukan kasabası doğmuştur. Babası Kürt asıllı bir şeyh olan Hüsameddin Ali'dir. 1469'da Uzun Hasan'ın başkentini Tebriz'e taşımasıyla İdris babasıyla bu şehre taşındı. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu sultanları Yakup Bey, Rüstem ve Elvend Beylerin yanında nişancı ve divan kâtibisi olarak çalıştı. Safevî Hanedanı'nın Şah İsmail önderliğinde ortaya çıkması ve Akkoyunlu Devleti'ne son vermesinden sonra Safevîlerin takibatına maruz kaldı ve Osmanlı Devleti'ne iltica etti. Osmanlı Sultanı II. Beyazıt kendisini daha önce Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey adına yazdığı tebrik mektubuyla tanıyordu. İdris, Osmanlı sarayında II. Bayezit için özel kâtiplik ve nişancılık yaptı.

Kitabının ulemeda doğurduğu tepki üzerine 1511'de Hacca gitti. Memluk Sultanı Kansu Gavri ve Mısır uleması ile görüştü. Bazı çalışmalarını Mısır sultanına sundu. Şah İsmail'in yöreye hâkim olmasından sonra Tebriz'den kaçıp Mısır'a yerleşmiş olan İbrahim Gülşeni'nin hizmetinde bulundu. Mekke'ye gitti ve oraya yerleşmeye karar verdi. 1512'de II. Bayezit'in ölümü ve oğlu Selim'in Osmanlı tahtına geçmesinden sonra yeni padişahın İstanbul'a dönmesi için kendisine bir ferman ve bir miktar altın gönderdi. İdris-i Bitlisî, Mekke'den ayrıldı. İstanbul'a döndü. Yavuz Sultan Selim'in maiyetinde itibarlı bir konuma geldi ve Osmanlı siyasetinde aktif bir rol oynadı. Safevilerin Anadolu'daki faaliyetlerine dikkat çekerek padişahın siyasetini bu bölgelere kaydırmasında etkili oldu. Çaldıran Seferi'ne katıldı. Zaferden sonra öncü birliklerle Tebriz'e gitti, halkı Osmanlı idaresine ısındırmaya çalıştı. Tebriz'de kurulan karakol ve gözlemci kuvvetlerin komutasını da üstlendi. Padişahın emriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiret beyleri ile görüşüp onları Osmanlı Devleti'ne katılmaya ikna için çalıştı. Bölgedeki Kürtlerin önce Akkoyunlular, sonra ise Safeviler ile olumsuz ilişkileri olmuştu; bu nedenle çoğunun desteğini almayı başardı. Kürt beylerini bir araya getirmeyi başaran İdris-i Bitlisi Farsça yazdığı *Selimname* eserinde *Kürtleri Kızılbaşlar ile savaşa teşvik ettiğini, onların da kılıç zoruna Anadolu'yu Kızılbaşlardan temizlemek için yemin ettiklerini ve bu arada 40 bin Kızılbaşın (Alevinin) öldürüldüğünü yazmıştır.*

İdris-i Bitlisî, 1515 yılında I. Selim'in verdiği yetkilere dayanarak Osmanlılar ile işbirliği yapmış olan Kürt beylerini vali olarak atadı ve bu dönemden de sonra onlara, valiliğin babadan oğula geçişi gibi ayrıcalık tanımış oldu. 1516 yılında oluşturulan ve merkezi Diyarbakır olan Arap ve Acem Kazaskerliği görevine getirilmesi ile Bitlisî'nin başarılı çalışmaları Osmanlı'nın en büyük rütbesi olan Kazaskerlik rütbesi ile ödüllendirildi. Kasım 1520'de İstanbul'da hayatını kaybetti. Tıp kozmografya, felsefe, tasavvuf, siyaset, ahlâk ve tarih gibi değişik alanlarda, çoğu Farsça olmak üzere Arapça ve Türkçe telif, tercüme ve şerh niteliğinde birçok eseri vardır.

Türkmenler Sultan Selim'i Yavuz diye anmaya başladılar. Yavuz, kötü, sert insan anlamına geliyordu. Savaş öncesi İdris Bitlisi'nin Sünni inançtaki yerel Kürt beylerine bir fermanla bağımsızlık tanınması Safevilere karşı Osmanlı-Kürt ittifakını oluşturmasının yanı sıra bazı gelişmelere de yol açtı. **Bazı Türkmen aşiretleri ve yerel halk "Beyin dilini ve mezhebini" benimseyerek Karakeçili aşireti örneğinde olduğu gibi hızla Kürtleşti.** Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Safevilerle çekişme devam eder. Türkmen İsyanları durmaz. Kanuni Mohaç'ta savaşırken Baba Zünnun adında bir Alevi dedesi, 1526 yılının Ağustos ayında, Bozok Sancak Beyi Mustafa Bey'in konağını basarak kuvvetleri ile isyan etti. Bu isyan kısa sürede bastırıldıysa da, isyan Kalender isyanının zeminini hazırladı.

1298-1522 yılları arasında hüküm süren Dulkadiroğlu Beyliği'nin başında olan Şahsuvaroğlu Ali Bey'in Ferhat Paşa tarafından bir hileyle, Tokat'a çağrılıp, çocuklarıyla idam edilmesi Türkmen aşiretlerinde büyük bir tepki doğurdu. Kalender'in isyanı 1526 Mohaç seferi sırasında patlak verdi. Kalender'in isyanı sırasında Çiçekli, Akça Koyunlu, Masadlı, Bozoklu gibi büyük Türkmen aşiretleri onun yanında yer almıştır. Ayrıca daha önce çıkan Baba Zünnun isyanında dağıtılan gruplar da ona katılmıştır. Hareket daha sonraki dönemlerde Osmanlı ile arası açık olan Sünni Dulkadirli beylerinin de katılımıyla güneydoğuya yayılmıştır. Tımarları elinden alınmış sipahilerin ve onlara bağlı askerlerin de katılımıyla Orta Anadolu'ya yayılmış ve kısa zamanda büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür. İsyanın vurucu gücü haline gelen tecrübeli sipahiler isyanın yayılmasında önemli rol oynamışlardır

Maktül (Pargalı, damat) İbrahim Paşa, tedbir olarak Kalender'e mağlup olan askerleri ordugâhına sokmadığı gibi tımarları ellerinden alınmış Dulkadirli sipahileri ve Türkmen ileri gelenlerini davet ederek eski haklarının geri verileceğini bildirdi. Bunun üzerine Kalender'in safındaki sipahi grupları ve Türkmen beyleri İbrahim Paşa'nın yanına geldiler. Paşa boy beylerine hilat giydirip onlara başlılarda bulundu. Buna bağlı olarak topraklarından sürgün edilen Türkmen aşiretler yurtlarına geri dönecek, vergi borçları affolunacaktı, kellesi vurulan Şehsuvaroğlu Ali Bey ve oğullarının özrü olarak bölgenin yönetiminin yeniden Dulkadirli beylerine verilecekti. Sipahilere ise tımarları ve dirlikleri geri verilecek, askere geri dönmelerine izin verilecek, önceki hataları affolunacaktır. İbrahim Paşa'nın bu hamlesi ve teklifleri çok işe yaradı. Sipahiler ve Türkmen aşiretleri desteklerini çekmeye başladılar.

Kalender Şah'ın öldürülmesi üzerine Bektaşî tarikatının Anadolu'daki faaliyetlerine son verilmiş ve tarikattaki çok sayıda dedebaba öldürülmüştür. Bu ayaklanmayla birlikte Hacı Bektaş postu 35 yıl postnişinsiz kalmış, 1551 yılında Dedebaba unvanıyla Sersem Ali Dedebaba Hacı Bektaş postuna oturtulmuştur. Bu tarihten sonra Dedebabalar Hacı Bektaş postunun sahipleri olmuştur. Bu isyanın etkileri devam ederken Sivas'ta Pir Sultan Abdal çeşitli nedenlerden ötürü 72 müridiyle birlikte başkaldırmış, bu olay Sivas Valisi Hızır Paşa tarafından bastırılmış, halk ozanı Pir Sultan asılmıştır. Anadolu'da Sünni-Alevi Türkmen ittifakı yaşanmıştır. Fakat bu ittifak erken bozulmuştur. Bu bölgede Şafii Kürt beyleri büyük güç kazanmıştır. Bölgede Türkmen yönetimi uygulanmamış, Dulkadirli Türkmenler kandırılmıştır.

Şah İsmail'in 1524'de ölümünden sonra oğlu I.Tahmasb tahta çıktı. İki devlet arasında 1533-1536 savaş çıktı. Daha sonra I Süleyman, Avusturya seferinde iken Safevî Şahı I. Tahmasb; Tebriz, Nahçıvan ve Van'ı ele geçirdi. Ayrıca bölgeye "halife" adlı casuslar bile göndermişti. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, 1548 yılında sefere çıktı. **Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Kızılbaş katli vaciptir fetvası bu sefer esnasında verdi. 1545 yılında Şeyhülislam olan Ebussuud Efendi, Anadolu'da Kızılbaş olarak nitelendirilen Türkmen Alevileri için acımasız fetvalarıyla vermiştir. Verdiği fetvalar arasında "Kızılbaşların canları, malları helâldir, onlarla savaşırken ölmek şehitliğin en yücesidir" ve "Kızılbaşların kestiği hayvanın eti mundardır, yenmez" gibi, günümüzde de bilinen fetvaları vardır.** Ebussuud Efendi 23 Ağustos 1574'te vefat etmiştir.

Yapılan savaşlarla Doğu, Safevilerin elinden Doğu Anadolu'daki toprakları, Bağdat ve Irak toprakları, Nahçıvan alındı. Kızılbaş olmakla suçlanan Türkmenlerin kırımını sadece bu dönemle sınırlı kalmadı. **I. Ahmet döneminde, 11 Aralık 1606 - 5 Ağustos 1611 arasında sadrazamlık yapan Kuyucu Murat Paşa, olmuş 1607-1608 yılları arasında 100 yıllık celali isyanlarını sona erdirmiştir. Bu süre içinde öldürdüğü toplam celali eşkiyası sayısı 60-100 bin civarı olduğu tahmin edilmektedir.** Yüzyıllar önce sadece askerleri ayırmak için yapılan bir uygulama, zaman içinde devletlerarasında çekişmenin, mezhep farklılıklarının, mezhepsel çekişmenin yolunu açmış oldu.

Kaynak:

1. Atlas Tarih, Sayı 50, Aralık 2017-Ocak 2018, İstanbul
2. Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Ankara-1970
3. Balueti Michel, Ortaçağda Türkler, İstanbul-2005
4. İnalçık, Halil, Devlet-i Aliyye-I, İstanbul-2010
5. İnalçık, Halil Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi, İstanbul-2011
6. İnalçık, Halil Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul-2000
7. Kaplanoğlu, Raif, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul-2000
8. Köymen, Mehmet Ali, Neşri tarihi-Ankara-1983

9. Mantran, Robert, Osmanlı Tarihi, İstanbul-1995
10. Ostrogorski, Georg Bizans Devleti Tarihi Ankara-2011
11. Tezcan, Hülya, Bursa'nın ipeklisi, Bursa-2017
- 12.

Makaleler:

1. Erdem, Hakan, Yakınlarda Bir Türkmenistan, 6. Ağustos. 2017, Karar gazetesi
2. Erdem, Hakan, Turkomania ve Palgrave'in Kehanetleri, 13. Ağustos. 2017 karar gazetesi Bursa Osmangazi Belediyesinin kuruluş dönemi padişahlarıyla ilgili olarak düzenlediği sempozyum yayınları:
3. Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu, Bursa-2005
4. Osman Gazi ve Dönemi, Bursa-2010
5. Orhan Gazi Ve Dönemi, Bursa-2011
6. Sultan I. Murad Hüdavendigâr ve Dönemi, Bursa-2012
7. Sultan Yıldırım Beyazıd Han ve Dönemi-2013
8. Sultan II. Murad ve Dönemi, Bursa-2015
9. Fatih Sultan Mehmet Han ve Dönemi-2016